

~ АНАЛІЗ, АУДИТ, ОБЛІК ТА ОПОДАТКУВАННЯ ~

УДК: 336.225

DOI: <https://doi.org/10.32680/2409-9260-2024-10-323-10-23-29>**ІДЕНТИФІКАЦІЯ РИЗИКІВ У СФЕРІ ОПОДАТКУВАННЯ:
ПРИКЛАДНИЙ АСПЕКТ**

Артюх О. В., доктор економічних наук, професор, професор кафедри бухгалтерського обліку, аналізу та аудиту, Одеський національний економічний університет, м. Одеса, Україна

e-mail: Oksana_art_2017@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-8845-8002

***Анотація.** Стаття присвячена дослідженню питань, пов'язаних з побудовою ефективної системи управління податковими ризиками в Україні. Метою статті є дослідження процесу ідентифікації ризиків у сфері оподаткування та їх впливу на забезпечення сталого розвитку платників податків та держави загалом. Під час проведення дослідження застосовувалися системний підхід, методи компаративного аналізу, синтезу, узагальнення, графічний метод. Також використовувалися нормативні, фахові та наукові джерела. Встановлено, що система управління податковими ризиками являє собою комплекс взаємопов'язаних елементів (ідентифікація, оцінка, контроль, моніторинг), головною метою яких є зменшення податкових ризиків. Аналіз процесу ідентифікації податкових ризиків, проведений на умовному прикладі фінансово-господарської діяльності Групи підприємств, дав змогу визначити та оцінити податкові ризики в залежності від проведених операцій. За результатами дослідження запропоновано заходи мінімізації ризиків за їх видовим розподілом. Перспективи подальших досліджень мають бути спрямовані на вирішення проблем у частині удосконалення методичного забезпечення в управлінні податковими ризиками як на державному рівні, так і на рівні платників податків.*

Ключові слова: податковий ризик, управління ризиками, ідентифікація, оцінка, моніторинг, заходи податкової мінімізації.

**IDENTIFICATION OF RISKS IN THE SPHERE OF TAXATION:
APPLIED ASPECT**

Artyukh Oksana, D. Sc. (Economics), Professor, Professor, Department of Accounting, Analysis and Audit, Odesa National University of Economics, Odesa, Ukraine

e-mail: Oksana_art_2017@ukr.net

ORCID ID: 0000-0002-8845-8002

***Abstract.** The article is devoted to the study of issues related to the construction of an effective tax risk management system in Ukraine. In the management process, the mechanism of reducing tax risks is one of the key factors in ensuring the stable flow of funds to the budgets of all levels and the financial stability of the state. The purpose of the article is to study the identification of risks in the field of taxation and their impact on ensuring the sustainable development of taxpayers and the state in general. During the scientific research, a systematic approach, methods of comparative analysis, synthesis, generalization, graphic, as well as normative, professional and scientific sources were used. On the basis of the conducted research, it was established that the tax risk management system is a complex of interrelated elements (the main ones are: identification, assessment, control, monitoring), the main goal of which is to reduce tax risks. The analysis of the process of identifying tax risks on a conditional example of the financial and economic activity of a Group of enterprises with foreign jurisdictions and Ukrainian business entities made it possible to identify and assess tax risks, characterize their species diversity depending on the transactions carried out, and note that after their identification and assessment, tax risks are being worked out in the direction of their further minimization. In view of the obtained results, tax minimization measures are proposed with their specific distribution in the field of accounting and taxation, during interaction with tax control bodies and with counterparties. It has been proven that effective management of tax risks makes it possible to timely and fully replenish the state treasury, reduce the shadow sector of the economy and create the necessary incentives for its legalization. Prospects for further scientific research should be aimed at solving issues related to the improvement of methodological support, the development of individual components of the methodology in the tax risk management system, both at the state level and at the level of taxpayers.*

Keywords: tax risk, risk management, identification, assessment, monitoring, tax minimization measures.

JEL Classification: : M410, M480, H210, H260

Постановка проблеми. . Сучасне розширення економічних зв'язків між суб'єктами господарювання на міжнародному і національному рівнях, зростання тіньової економіки, існування різноманітних проблем нормативного, організаційно-технічного характеру у сфері оподаткування створюють передумови для виникнення ризиків втрати податкових надходжень до державної казни. Тому побудова ефективної системи управління податковими ризиками в Україні є важливою передумовою забезпечення стабільного надходження

коштів до бюджетів усіх рівнів та фінансової стабільності держави. У процесі управління податковими ризиками саме механізм зниження податкових ризиків є одним із ключових чинників ефективної роботи контролюючих органів та економічного розвитку вітчизняних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемні питання побудови ефективної системи управління ризиками є предметом постійного обговорення вчених та практиків. Заслужують на увагу наукові здобутки таких дослідників, як: Ю. І. Іванов, який вивчав проблематику мінімізації податкових ризиків у діяльності підприємств сектора нефінансових корпорацій [1]; О. В. Лега, Л. В. Яловега, Т. Б. Прийдак, які розглядали сучасні методи зниження податкових ризиків платників податків [2]; І. Петренко, який визначав вплив податкових ризиків на економічну безпеку підприємства [3]; С. М. Кучеренко, О. В. Жукова, які досліджували проблематику оцінювання впливу податкових ризиків на діяльність суб'єктів господарювання [4; 5].

Відокремлення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на значний внесок дослідників у вивчення теоретико-прикладних аспектів мінімізації податкових ризиків, і досі залишаються невирішеними та актуальними питання ефективності системи управління податковими ризиками у розрізі її основних елементів (ідентифікації, оцінки, контролю, моніторингу).

Метою статті є дослідження ідентифікації ризиків у сфері оподаткування та їх впливу на забезпечення сталого розвитку платників податків та держави загалом.

Основний матеріал. У системі економічних відносин невизначеність майбутніх дій є початковою умовою виникнення ризику, що проявляється через певні (ризиковані) дії. Результати таких дій можуть бути негативними, позитивними або нейтральними і їх аналіз проводиться на мікро-, мезо- та макрорівнях.

Низка дослідників трактує податковий ризик із різних позицій: на державному рівні – як ймовірність неповної сплати податків до бюджету через використання платниками податків методів мінімізації (оптимізації) податків, оподаткування через недоліки податкового законодавства; на рівні платника податків – як ймовірність включення до податкової перевірки податків, зборів та інших податкових платежів через розбіжності даних органу контролю і платника податків у тлумаченні податкового законодавства [6; 7]. Узагальнюючи наукові підходи, не можна не погодитися з тим, що податковий ризик – це економічна категорія, яка відображає певну невизначеність у діяльності платника податків чи держави щодо стабільності податкової політики, а також можливість відхилень від запланованих податкових надходжень до відповідних бюджетів внаслідок мінімізації чи ухилення від сплати податків через порушення податкового законодавства.

Система управління податковими ризиками являє собою комплекс взаємопов'язаних елементів, головною метою яких є зменшення податкових ризиків. Таку систему можна визначити як сукупність методів, інструментів і заходів, що дозволяють прогнозувати можливі недонадходження податкових платежів та вживати заходів для запобігання чи мінімізації порушень у сфері оподаткування.

Процес управління податковими ризиками на національному рівні доцільно досліджувати з урахуванням міжнародного досвіду щодо імплементації у сучасну практику моделі інтегрованого управління ризиками у контексті міжнародних стандартів (COSOERM, FERMA, Закону Сарбейнса-Окслі / Sarbanes Oxley Act). Втім нині відсутні єдині методологічні підходи до управління ризиками у сфері обліку та оподаткування. Впровадженню міжнародних стандартів у національну практику перешкоджає низка факторів: недостатня підготовка та кваліфікація персоналу; незначний рівень обізнаності суспільства; відсутність доступних і зрозумілих методичних рекомендацій; брак нормативної підтримки з боку держави тощо. Не викликає сумнівів те, що управління ризиками має бути безперервним, ефективним, адаптованим до специфіки діяльності підприємств на всіх рівнях функціонування і повністю інтегрованим у господарський процес.

Управління податковими ризиками включає ідентифікацію, оцінку, контроль, моніторинг та розробку заходів для мінімізації ризику та його попередження [8]. Ідентифікація податкових ризиків відбувається під час проведення контрольних заходів, систематизації та оцінювання виявлених порушень, включаючи аналіз схем податкової мінімізації. Звичайно, ефективно управління ризиками можливе лише за наявності повної, достовірної та актуальної інформації у сфері обліку та оподаткування, яка є основою для прийняття управлінських рішень. Відсутність такої інформації може стати джерелом додаткових ризиків і призвести до втрат.

У межах цієї публікації дослідимо прикладний аспект ідентифікації податкових ризиків, що дасть можливість у подальшому враховувати отримані результати для розробки методичних положень та їх удосконалення у системі управління податковими ризиками.

На умовному прикладі розглянемо фінансово-господарську діяльність Групи підприємств, яка включає:

– підприємства з іноземними юрисдикціями – Холдинг (Кіпр), ІР-Ко (Франція), Трейдер (Ліхтенштейн), зокрема зареєстровані на територіях з низькою податковою юрисдикцією/ офшорних зонах – Кіпр, Ліхтенштейн;

– українські підприємства та ФОП – Український холдинг, Завод, ФОП.

Наведемо функціонально-ризиковий профіль Групи підприємств з іноземними юрисдикціями [9].

1. Холдинг (Кіпр). Холдинг створений для консолідації усіх активів Групи та отримує частину прибутку у вигляді дивідендів від інших компаній Групи. Працюють 5 співробітників: 1 – місцевий директор, 1 – бухгалтер, 3 – спеціалісти зі стратегічного планування (офіс у м. Нікосія). Холдинг залучає міжнародних консалтингових провайдерів для цілей реалізації стратегічних планів Групи. Також видає гарантії від свого імені щодо кредитних зобов'язань українських компаній перед українськими банками. Виконує управлінські та бухгалтерські послуги українському холдингу. Сторони формують необхідні первинні документи відповідно до законодавства, однак додатковий детальний документальний супровід відсутній. Група також не завжди може детально пояснити суть послуг. Єдиним суттєвим активом Холдингу є інвестиції у пов'язаних сторін.

2. ІР-Ко (Франція). Компанія володіє правами на торгові марки, під якими продукція Групи реалізується кінцевим споживачам, та отримує роялті за їх надання виробникам у розмірі 8% від вартості реалізованої продукції. Основна діяльність – це підтримка продукції на міжнародних ринках та здійснення функцій бек-офісу (акредитиви, підготовка документів, супровід логістики тощо). Працюють 10 співробітників (офіс у м. Ліон).

3. Трейдер (Ліхтенштейн). Трейдер здійснює реалізацію товару як іноземним, так і українським споживачам. Ціна на продукцію встановлюється за принципом: собівартість продукції та операційні витрати плюс націнка у 15%. Працюють 2 працівники: 1 – місцевий директор, 1 – повірений, залучений у межах цивільного контракту, який здійснює адміністрування. Фізичний офіс відсутній.

Схематичний огляд процесу фінансово-господарської діяльності Групи підприємств (рис. 1) дає можливість ідентифікувати ризики у сфері оподаткування, які властиві як підприємствам з іноземними юрисдикціями, так і українським суб'єктам господарювання.

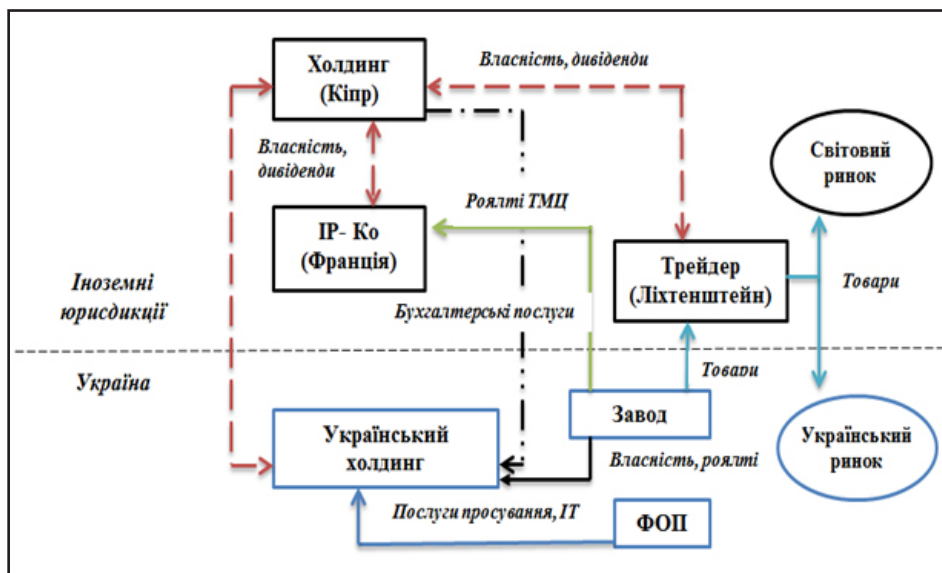

Рис. 1. Схема процесу фінансово-господарської діяльності Групи підприємств

Джерело: складено авторкою за матеріалами [9]

Проаналізуємо процес фінансово-господарської діяльності Групи підприємств за їх видами.

Так, фінансово-господарська діяльність Холдингу (Кіпр) пов'язана з існуванням ризику податкового контролю – у частині перевірки дивідендів (частини прибутку) від інших компаній Групи та, відповідно, з ризиком визначення достовірної суми прибутку та ризиком повноти сплати дивідендів (при відсутності утримання податків з дивідендів на Кіпрі).

Холдингу (Кіпр) притаманні і такі види ризиків, як:

– ризик наявності та достатності податкової інформації при дослідженні операцій всіх підприємств Групи;

– ризик доцільності та обґрунтованості виконання управлінських і бухгалтерських послуг Холдингу (Україна) та формування відповідних витрат, які зменшують фінансовий результат Холдингу (Україна), мінімізують податкові надходження. Ключовим фактором цього ризику є те, що Холдинг (Кіпр) не завжди може детально пояснити суть наданих послуг та здійснити їх детальний документальний супровід;

– ризик подвійного оподаткування у частині податку на прибуток (на Кіпрі – 12,5%; ПДВ – 19% зі зниженими ставками 9%, 5% та 0% на певні товари; податок на прибуток від капіталу – 0%).

Також, виконуючи діяльність у сфері видачі гарантій від свого імені щодо кредитних зобов'язань українських компаній перед українськими банками, Холдинг (Кіпр) стикається з різноманітними фінансовими ризиками, зокрема ризиками непогашення платежів (кредитних зобов'язань).

Фінансово-господарська діяльність Заводу (Україна) обумовлює виникнення таких податкових ризиків, як:

1) ризик недотримання вимог трансфертного ціноутворення (ТЦУ) під час реалізації власної продукції за заниженими цінами пов'язаній особі – покупцю-нерезиденту Трейдер (Ліхтенштейн), що веде до недостовірного визначення податку на прибуток та неповної сплати платежу у державний бюджет. До того ж за рахунок зниження цін українське підприємство має можливість вивести необхідні прибутки через офшор у будь-яку бажану країну;

2) ризик неподання та/або недостовірності відображення показників звітності з ТЦУ;

3) ризик зменшення прибутку через формування витрат, які достатньо не підтверджують зв'язок з господарською діяльністю Заводу (наприклад, витрати у сфері управлінських і бухгалтерських послуг – таку діяльність здійснюють фахівці Заводу у межах наданих повноважень, за що отримують заробітну плату). Ключовим фактором цього ризику є те, що Завод не завжди може детально пояснити суть отриманих послуг та документально підтвердити такі витрати;

4) ризик доцільності здійснення господарських операцій через нерезидентів – засновників і нерезидентів, зареєстрованих в офшорних зонах, та ризик достовірності відображення їх у системі обліку.

Огляд фінансово-господарської діяльності компанії Трейдер (Ліхтенштейн) вказує на наявність таких ризиків у податковій сфері, як:

– ризик податкового контролю та ризик недостовірного визначення податку на прибуток на етапі операцій отримання товару компанією Трейдер (Ліхтенштейн) від Заводу та його продажу на Світовому та Українському ринках. При здійсненні таких операцій є ризик і того, що Трейдер (Ліхтенштейн) після перепродажу товарів за звичайними / ринковими цінами покупцям з усього світу може залишити в себе всі прибутки через лібералізацію чи відсутність контрольних заходів в офшорних зонах;

– ризик відповідності реальним бізнес-цілям компанії через наявність певних факторів (відсутність у підприємства офісу, штатних працівників відповідної кваліфікації та з достатнім професійним досвідом);

– ризик достатності бази оподаткування, податкового навантаження, рентабельності продажу та прибутковості через те, що підприємством не доведено оптимальність торговельної націнки у розмірі 15% (у Ліхтенштейні база нарахування податку на прибуток – 12,5%, ПДВ – 7,7%), в якій має бути закладено відповідний відсоток рентабельності. Адже мета будь-якого бізнесу – приносити прибуток і мати високу рентабельність.

Компанії Трейдер (Ліхтенштейн), втім, як і іншим підприємствам Групи, властиві валютні ризики насамперед через коливання валютних курсів. А тому внаслідок несприятливих змін курсів іноземних валют існує ймовірність виникнення збитків, що прямо впливає на розмір податкових платежів.

Отже, дослідження процесу ідентифікації податкових ризиків у системі управління умовної Групи підприємств дає можливість ідентифікувати та оцінювати податкові ризики,

характеризувати їх видову різноманітність у залежності від проведених операцій. Після їх ідентифікації та оцінки, відбувається опрацювання податкових ризиків у напрямку їх подальшої мінімізації.

Враховуючи вищевикладене, вважаємо за доцільне запропонувати окремі заходи мінімізації податкових ризиків, які, на наш погляд, є корисними у сучасній системі управління податковими ризиками (табл. 1).

Таблиця 1

Заходи мінімізації податкових ризиків

Види заходів	Характеристика заходів мінімізації податкових ризиків
у сфері обліку та оподаткування	Постійне підвищення кваліфікації фахівців у сфері обліку та оподаткування; моніторинг змін чинного законодавства та розробка заходів щодо зниження податкового ризику при формуванні облікової політики; управління виконанням податкових зобов'язань; застосування способу переплати; аналіз податкових помилок та порушень.
взаємодія з органами податкового контролю	Звернення у складних та неоднозначних ситуаціях у державні, зокрема податкові органи за відповідними поясненнями; зниження ймовірності конфліктів з органами державного податкового контролю; постійне проведення звірок з органами ДПС України.
робота з контрагентами	Проведення експертиз договорів з контрагентами; розкриття інформації про стан податкових розрахунків; відмова від здійснення операцій, рівень ризику за якими надмірно високий; відмова від використання у значних обсягах позикового капіталу, використання оборотних активів у низько ліквідних формах.

Джерело: складено авторкою за матеріалами [10; 11]

Заключним елементом управління податковими ризиками є моніторинг заходів їх попередження і протидії. Саме завдяки постійному проведенню такого моніторингу на рівні платників податків приймаються управлінські рішення щодо мінімізації податкових ризиків, відбувається забезпечення своєчасного та повного надходження податків до державної казни, зменшується рівень «тіньової» економіки.

Висновки. Ідентифікація податкових ризиків є одним із важливих елементів розбудови податкової системи, який разом з іншими елементами управління ризиками (оцінка, контроль, моніторинг, розробка заходів мінімізації ризику) спрямований на забезпечення її сталого розвитку. З метою підвищення результативності функціонування системи управління податковими ризиками у цьому дослідженні на підставі розгляду фінансово-господарської діяльності Групи компаній на міжнародному та національному рівнях визначено податкові ризики, проведено їх узагальнення за видами операцій та запропоновано заходи мінімізації податкових ризиків.

Отже, ефективне управління податковими ризиками дає змогу своєчасно та у повному обсязі поповнювати державну казну, зменшувати тіньовий сектор економіки та створювати необхідні стимули для його легалізації. Перспективи подальших досліджень полягають у розробці та удосконаленні методичного забезпечення системи управління податковими ризиками за її основними елементами.

Список літератури

1. Фінансові ризики ведення бізнесу в Україні: сектор нефінансових корпорацій : колективна наукова доповідь / за ред. д.е.н. В. В. Зимовця; НАН України, ДУ «Інститут економіки та прогнозування». Київ, 2022. 260 с. URL: <http://ief.org.ua/docs/sr/309.pdf> (дата звернення 10.09.2024).
2. Лега О. В., Яловега Л. В., Прийдак Т. Б. Сучасні методи зниження податкових ризиків платників податків. Модернізація економіки: сучасні реалії, прогнозні сценарії та перспективи розвитку: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Херсон : ФОР Вишемирський В. С., 2021. С. 136–140.
3. Петренко І. Податкові ризики, що впливають на економічну безпеку підприємства. Банкрутство & Ліквідація в Україні. 07.02.2019. URL: <https://bankruptcy-ua.com/articles/10955> (дата звернення 10.09.2024).

4. Кучеренко С. М. Проблематика оцінки податкових ризиків суб'єктів господарювання. Український економічний часопис. 2024 (6), 31–38. URL: <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2024-6-5> (дата звернення 10.09.2024).
5. Жукова О. What is COMPLIANCE, або як оцінювати податковий ризик? Вісник. Офіційно про податки. 2019. № 27/28. С. 50–52. (дата звернення 20.08.2024).
6. Гасанова К., Бойко Л. О. Податковий Due Diligence як ефективний спосіб усунення або зменшення податкових донарахувань та спорів з податковою службою. Ефективна економіка. 2021. DOI: 10.32702/2307-2105-2021.11.201 URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2021/203.pdf (дата звернення 12.08.2024).
7. Артюх О., Гайдук Х. Податкова мінімізація: сучасний стан та шляхи вирішення. International Science Journal of Management, Economics & Finance. 2023. Том 2. №4. С. 21-26. URL: <https://isg-journal.com/isjmef/article/view/463/255>. (дата звернення 12.08.2024).
8. Артюх О. В. Податковий аудит у системі фінансового контролю: теорія, методологія та організація: автореф. дис. ... доктора екон. наук : 08.00.09 «Бухгалтерський облік, аналіз та аудит» (за видами економічної діяльності); Одеський національний економічний університет, Одеса, 2019. 39 с.
9. Бобошко В. Лебедев Є. Рожко Ю. Островець А. Управління податковими ризиками українського бізнесу. TAX CASE: Deloitte. 18.09.2023. URL: <https://job.sumdu.edu.ua/new/1361-uchast-u-prezentaciji-keysu-upravlinnya-podatkovimi-rizikami-ukranskogo-biznesu-vid-kompaniji-deloitte> (дата звернення 12.08.2024).
10. Дубровський В., Черкашин В., Гетман О. Порівняльний аналіз фіскального ефекту від застосування інструментів ухилення/уникнення оподаткування в Україні: 2021. Центр соціально-економічних досліджень CASE Україна. URL : <https://cost.ua/shemy-poulyannu-vid-podatki-2021/> (дата звернення 21.09.2024).
11. Шпак С. Офшори, схеми, відмивання коштів і оптимізація податків: що про це треба знати. Економічна правда. 12.12.2020. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/12/12/669095/> (дата звернення 21.09.2024).

References

1. Zymovets, V. V. (2022). Finansovi ryzyky vedennia biznesu v Ukraini: sektor nefinansovykh korporatsij. State University "Institute of Economics and Forecasting of the National Academy of Sciences of Ukraine". Kyiv, Retrieved from <http://ief.org.ua/docs/sr/309.pdf>. (accessed 10 September 2024). [In Ukrainian].
2. Lega, O. V. & Yalovega, L. V. & Priyda, T. B. (2021). Modern methods of reducing tax risks of taxpayers. Materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Materials of international scientific and practical conference], Modernizatsiia ekonomiky: suchasni realii, prohnosni stsenarii ta perspektyvy rozvytku [Modernization of the economy: current realities, forecast scenarios and prospects for development]: Kherson: FOP Vyshemyrsky V. S., 2021. 136-140. [In Ukrainian].
3. Petrenko, I. (2019). Tax risks affecting the economic security of the enterprise. Bankrutstvo & Likvidatsiia v Ukraini. 07.02.2019. Retrieved from <https://bankruptcy-ua.com/articles/10955> (accessed 10 September 2024). [In Ukrainian].
4. Kucherenko, S. M. (2024). Problems of assessment of tax risks of economic entities. Ukrain's'kyj ekonomichnyj chasopys, 6, 31–38. Retrieved from <https://doi.org/10.32782/2786-8273/2024-6-5> (accessed 10 September 2024). [In Ukrainian].
5. Zhukova, O. (2019). What is COMPLIANCE, or how to assess tax risk? Visnyk. Ofitsijno pro podatky. 27/28. 50–52. (accessed 20 August 2024). [In Ukrainian].
6. Hasanova, K. & Boyko, L. O. (2021). Tax Due Diligence as an effective way to eliminate or reduce tax surcharges and disputes with the tax service. Efektyvna ekonomika. Retrieved from http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/11_2021/203.pdf. (accessed 12 August 2024). [In Ukrainian].
7. Artyukh, O. & Haiduk H. (2023). Tax minimization: current state and solutions. International Science Journal of Management, Economics & Finance. 2, (4). 21-26. Retrieved from <https://isg-journal.com/isjmef/article/view/463/255>. (accessed 12 August 2024). [In Ukrainian].
8. Artyukh, O. V. (2019). Tax audit in the financial control system: theory, methodology and organization (Abstract of D. Sc. Thesis). Accounting, analysis and audit (by types of economic activity). Odessa: National University of Economics. [In Ukrainian].

9. Boboshko, V. & Lebedev, E. & Rozhko, Y. & Ostrovets, A. (2023). Management of tax risks of Ukrainian business. TAX CASE: Deloitte. Retrieved from <https://job.sumdu.edu.ua/new/1361-uchast-u-prezentaciji-keysu-upravlinnya-podatkovimi-rizikami-ukranskogo-biznesu-vid-kompaniji-deloitte> (accessed 12 August 2024). [In Ukrainian].

10. Dubrovsky, V. & Cherkashin, V. & Hetman, O. (2021). Comparative analysis of the fiscal effect of the use of tax evasion/avoidance tools in Ukraine. Center for Socio-Economic Research. CASE Ukraine. Retrieved from <https://cost.ua/shemy-po-uhlyannnyu-vid-podatkov-2021/> (accessed 21 September 2024). [In Ukrainian].

11. Shpak, S. (2020). Offshores, schemes, money laundering and tax optimization: what you need to know about it. Ekonomichna pravda. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2020/12/12/669095/> (accessed 21 September 2024). [In Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 13.10.2024
Прийнята до публікації 19.10.2024